

Պ. Հ. Տէր Ներսէսեան ըսածը օրինակով մ'ալ կ'ապացուցանէ: Ահա իր օրինակը.

Հայերէն տպագրական տառերը լատինա-
Hayérén dbacragan darère ladinaga-
կանին հետ համեմատելով աւելի տարածու-
nin hed hamemadelov aveli darazutium
թիւն ունին
unin

Այս օրինակին համեմատ ապացուցումը ճիշտ է: Օրինակ մ'ալ ես կը բերեմ.

Թռչնիկը երեկոյին կ'երգէ.
trcnige yeregoin g'erké.
ժերունին մենիկ կը խորհի հին օրերը եւ.
zèrounin ménig ke korhi hin orère e.

Դիտեցէ՛ք, մեր օրինակին բառերը այդ չունին. բայց կան միւս ամբաստանեալ գրերը զ, ր, ղ, իւ, ր եւն. և նորէն լատինականին հաւասար տեղ բռնած են հանդերձ իրենց շեղութեամբ. մինչ հակառակը կը պնդէ Պ. Զօպանեան: Ուրեմն աւելի տեղ բռնել տուող մեղապարտը այդն է. յետոյ կու գան ր, իւ, պ, տ, փ եւն.: Եղբայրեան մէկ խելացի առաջարկ ունէր, այդին երկատամի վերածումը, որուն լիուրի համաձայն ենք. մենք ալ: Մնացեալներէն տ—ը ճ. Արամեան ըրած է գլխագիրը տողամէջին վրայ գրելով, ր—ն նոյնպէս փոքրկացնելով:

Լատին գրերն առնելու համար երկրորդ զօրաւոր փաստ մ'է թէ Հայերէն տառերը վերէն, վարէն խարսխէն դուրս մնացող մասեր ունին, ուստի գրաշարը ստիպուած է տողամէջ (interligne) դնել:

Մենք հոս, Ս. Ղազարու տպարանին մէջ միջոցը կը դնենք՝ երբ շարուածքը լայնցնել ուզենք: Այդ խարսխէն դուրս մնացող մաս ունեցողները գլխագիր Լ. Հ. Ղ. Վ գրերն են. ասոնք ներս առնելու հնարքը կայ:

Ս. Մեսրոպի հնարած նշանագրերը իր ստեղծագործ տաղանդին մեծագոյն ապացոյցը կը կազմեն, որով լեզուաբանօրէն կըրցած է գոհացնել հնչարանութեան բոլոր պահանջները: Գաղղիացիք մեր չ—ին տեղ

teh կը գրեն, ճ—ին տեղ dj, շ—ին տեղ ch, իւ—ին տեղ kh, ու բնաւ չեն խորհիր ասոր համար այբուբենին պակասաւոր է ըսելով դարման մ'ընել: Այսպէս են գերմանացիք, անգղիացիք եւն.:

Իսկ եթէ խօսքը ն—ի, մ—ի ցցունեն-
րուն համար է և թերութիւն կը նկատուի,
նոյնը լատին f և j գրերն ալ ունին:

Լատին գրերուն փարելու ուրիշ պատ-
ճառ մ'ալ՝ մերիններուն աչքերը մեղանով լեցուիլը և նրբագծերուն դիւրաբեկութիւնն է: Այս թերութենէն զերծ չեն լատին տառերու տպագրութիւններն ալ: Օրագիր, պարբերաթերթ, դասագիրք, գիրք, բառ-
գիրք շատ կան. ուստի հարկ չկայ միայն մեր թերի կողմը տեսնել՝ որ տպարանա-
կան նիւթական միջոցներէ կախում ունի:
կ'ամփոփենք ըսածնիս:

1) Լ. Եղղուպեանի մոր այբուբենը ամ-
յաջող փորձ մ'է, ուր մկատի չեմ առնուած գեղագրութիւնն և տեսութեան պաւսանջ-
ները:

2) Պէտք է պահել տառերու ելլելէջը, որ
մեծ դիւրութիւն կ'ընծայէ ըմբերումի:

3) Համեմատութեամբ լատինականներուն,
մեր տառերն աւելի տեղ կը բռնեն ոչ թէ
իրենց շեղութեան, այլ լոկ քանի մը հատիմ
եռատամն և Թանձր կազմութեան պատ-
ճառաւ (ա, տ, պ, թ, իւ, փ, ֆ):

4) Գրերու ամկիւմաւորութեամբ բարձումը
հաւանօրէն դիւրացմէ ըմբերումը, միմզեռ
մրբագծերու յաւելումը զայն պիտի դժուա-
րացմէ՝ աչքը խտտելով: Բնութեաւոր մեր-
ժելի է:

5) Հայկական այբուբենը պէտք է մմայ
մետրոպէանը:

Հաւանօրէն դեռ առիթ ունենանք կրկին
զբաղելու այս հարցով: Ինչ որ ըսինք
սակայն կը կրկենք դարձեալ.

Կատարեալ այբուբեն մ' ունինք 38
հնչիւններով. պահենք: Ան ապրեցուցեր
է զմեզ 1500 տարի, դեռ նոյնչափ ալ
կրնայ ապրեցնել, միայն թէ մենք զինքը
չ'անոցնենք:

Հ. Վ. ԹԱՆԵՍ ԽԱՆՊԵԿԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԽԱՐՆԵՐ ԵՒ ՆՇՄԱՐՆԵՐ

Ի ՏԱԼԻՈՅ ՄԷՋ

Ա. Ի ՀՌՈՄ

(Շար. տես «Բազմալէպ» Թ. 5, էջ 197)

Ս. Պետրոսի և Ս. Պողոսի գերեզման-
ներուն հայ ուխտաւորներու կարգին չէ
կարելի մոռնալ զոյգը ճգնաւոր հայ միայ-
նակեացներու՝ զորս Պարոնիոս ալ իր
տարեգրութեանց մէջ կը յիշէ, ԺԱ դա-
րուն Բենեդիկտոս Ը Ս. Պապին օրով:
Առաջինը՝ Ս. Սիմէոն հայկազն — այնքան
յարգուած և հրաշագործ Մանտուայի գա-
ւառին մէջ՝ — Հռոմ կու գայ շուրջ 1016ին
երբ Ս. Քահանայապետը ժողով գումարած
էր Լատերանեան Ս. Յովհաննէս տաճարին
մէջ, և կը պատմուի թէ ժողովուրդը սպառ-
նացած է չարչարել սուրբը որպէս հերե-
տիկոս կամ մանիքեցի: Բարեբախտաբար
Հռոմի մէջ եղող հայ եպիսկոպոս մը կը
ճանչնայ զանիկա և կը հռչակէ անոր սըր-
բութիւնը: Երկրորդը՝ Ս. Գալիթ հայկազն՝
զոր խաւացիք Սան Դավին կը կոչեն:
Սա ալ՝ Երուսաղէմէն վերջ կու գայ Հռոմ
և յետոյ կ'անցնի Լուքա ուր կը մեռնի
սրբութեամբ:

Դարերու ընթացքին Հռոմ եկած են
կաթողիկոսական պատգամաւորներ՝ ինչ-
պէս ժԲ դարուն, Գրիգոր Գ Պահլաւունի
դրկածներն և ուրիշներ: 1220ին նոյնինքն
Յովհաննէս է կաթողիկոս՝ որ խաչակրու-
թենէն դարձած բնակեցաւ Ս. Պետրոսի
քովի հայկական վանքին մէջ, որու մա-
սին յետոյ պիտի ակնարկենք:

1549ին ալ Ստեփանոս կաթողիկոս,
ինչպէս կը պատմէ Ստեփանոս Լեհացին,
«Երթայ ի Հռոմ և կատարեալ զհնազան-
դութիւն և զուխտն իւր» եւն.:

Ստեփանոս կաթողիկոսի յաջորդն ալ,
Միքայէլ, 1562ին պատգամաւորներ կը
դրկէ և յաջորդ տարին ալ Արգար Դպիրը:

Պատմական հետքեր սակայն, ինչպէս
ըսինք, հնագոյն դարեր կը փոխադրեն
զմեզ, և Հռոմի մէջ կը գտնենք հայ բազ-
մաթիւ վանքեր: Միակամեայց դէմ գու-
մարուած ժողովին մէջ (649 թուին),
հրաման կ'ելլէ քահանայից և վանակա-
նաց որ իրենց կարծիքն և վարդապե-
տութիւնը յայտնեն ժողովին առջեւ: Այդ
վանականներու կարգին է որ կը յիշուի
«Thalassius abba presbyter venerabilis mo-
nasterii Armenistarum in hac Romana civi-
tate constituti, qui appellatur Renati, et
Georgius abba presbyter venerabilis mona-
sterii de Cilicia, qui ponitur in aquas Salvias,
quod in hac Romana civitate habitare digno-
scitur et qui cum eis sunt reverendissimi
abbates et monachi adstantes coram sancto
concilio dixerunt»¹. այսինքն «Թալասիոս վա-
նահայր (աբբայ երէց) Հայոց յարգելի վանքին
որ այս Հռոմէական քաղաքին մէջ հաստատուած
է, որ վերածնեալք կը կոչուի, և Գէորգ վանա-
հայր Կիլիկիոյ յարգելի վանքին՝ որ Սալուեան
ջուրերուն մօտ է, որ ծանօթ է բնակութեամբ
այս Հռոմէական քաղաքին մէջ և անոնց հետ
եղած յարգելի աբբաներն և կրօնաւորները որոնք
այս Ս. Ժողովին առջեւ եկան և ըսին...»:

Յիշեալ վանքերու հետեւորդ շրջանի
մասին շուրջ եօթը դար յիշատակութիւն
չկայ. ԺԳ—ԺԷ դարերէն է որ ունինք երկու
կարեւոր արձանագրութիւններ՝ զորս գտած
է Տէ Բոսսի 1869ին ճիշտ Ս. Պողոսի զըւ-
խատման վայրին վրայ՝ Սալուեան ջու-
րերուն քով, այն վանքին մէջ՝ ուր ԺԲ
դարէն արդէն տեղաւորուած են Թրափեան
լուսկեաց կրօնաւորները:

Ասոնց հնագոյնը 1267ին է. սպիտակ
մարմարի վրայ, որ ժամանակին կոտրած
և մասերը բաժնուած ըլլալու է և յետոյ

1. Mansi. Հատ. Ժ. Ֆիւրնիցէ. 1764, էջ 908.

քովէ քով բերուած և վանքին քառանկեան ձախակողմեան որմին ագուցուած: Ամբողջութիւնը երեք բառ է միայն. անուն մը, յիշատակ մը և թուականը.

ՍԵՓԱՆ ՅԻՇ Թ. չԺԶ.

Հաւանորէն նուիրուած է Ստեփան անուն կրօնաւորի մը յիշատակին մեռած 1267ին: Մերձաւոր բեկորներուն վրայ անձամբ երկար փնտնեցին հետքեր՝ իմաստը լըրացնելու, բայց ի զուր հղաւ: Գրութիւնը երկաթագիր է, սակայն դիտելի է որ ՍԵՓԱՆԻ ԱՆ մէկ գիր է՝ հիւսուած. իսկ թուականին չ-ն բոլորգիր: Ա. Լանծի կը համարի որ Ստեփան վանահայր մ'ըլլայ, չեմ գիտեր ձրի՝ թէ հիմ մը ունենալով: Հիմաւոր պիտի ըլլար իր կարծիքը եթէ կարենար նոյնացնել ժամանակակից Ստեփանոս վանահօր մը հետ՝ որ կ'երեւի քիչ մ'աւելի հին՝ 1246ի տապանագրի մը մէջ. զայն հրատարակած է նախ Պալճեան, և ապա Հ. Վ. Յովհաննէսեան «Բզմվ.»-ի 1930 Յուլիս-Օգոստոս թուին մէջ:

Ուխտիս հայրերէն՝ Հ. Ստեփանոս Աստուծոյն որ 1760ի ատենները կազմած է Հոռմի «Դամբանագիրք հայ և լատին լեզուաւ», կարեւոր պարագաներ կը յիշէ անոր նկատմամբ: Նախ թէ այդ թուականներուն վատիկանեան թանգարանը կը գտնուէր.

Ի ՈՂԵ ԹՈՒԻՍ ՀԱՌՑ ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ԽԱԶՍ
Ի ԲԱՐԵԻԱՍՈՒԹ. ՄԻԹԱՐԱՑ
ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ԻՐՈՑ Ի ՀԱՅՐՈՒԹԵ.
ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՂԱԶԱՐԱՑ ՎԱՆԵՑՈ
ՈՐԲ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ ԵՒՇԵՑԷՔ ՅԱՂԱԻԹՍ

Գրութիւնը կտրատուած է մեծադիր խաչով մը որ իր թեւերուն վերեւ ունի ուրիշ երկու հատ և ներքեւ՝ չորս հատ զոյգ զոյգ կողմակի:

Մեծ խաչին եռանկիւնաձեւ պատուանդանին վրայ կայ լատիներէն Hec crux consecrata est = Այս խաչը օծուած է:

Ստորեւ, ուրիշ քարի մը վրայ, կը գտնուէր հետեւեալ յիշատակարանը՝ լատիներէն.

«Vetus hoc Armenae pietatis monumentum anno vulgaris epochae illius gentis DCXCV hoc est aerae christianae MCCXLV sculptum, ex hortis Quirinalibus in quibus neglectum diu jacuit, translatus huc fuit an. sal. MDCCVI, characteres circumquaque coelati sic latine explicantur:

In DCXCV numeri nostri Armenorum erecta est crux ista in propitiationem Mechitaris et parentum suorum in Paternitate Stephani Lazari Vanensis, qui adoratis mementote in orationibus».

Այս յիշատակարանին մէջ կ'ըսուի թէ այս տապանագիրը գտնուած է Գուրի-նալի պարտէզներուն մէջ՝ ուր երկար ատեն լքուած էր, և անկից վատիկան փոխադրուած է 1706ին: Հաւանորէն այս պարագային տեղեակ չէին Տէ Բոսսի, Արմէլլինի և Մարուքքի, որով ասոնց հետ կը խախտի նաեւ Պալճեանի ենթադրած հիմը՝ թէ վատիկանի քով գտնուող հայ վանքի մը ծագած ըլլայ ան. մինչդեռ հաւանական է ըսել թէ Սալուեան ջուրերու մօտ վանքէն է, և 1246ին յիշուած վանահայր Ստեփանոսն է որ կը վախճանի 1267ին և իրեն ի յիշատակ կը դրուի յիշեալ համառօտ և կիսատ արձանագրութիւնը: Այդ կարծիքին կը նըպաստեն՝ անուններու նոյնութիւնն և թուական-ժամանակի յարմարութիւնը:

1246ի այդ արձանագրութիւնը հազիւ դար մը մնացած ի վատիկան՝ փոխադրուած է ի Լատերան՝ ուր կը մնայ ցարդ:

Անցնինք Սալուեան ջուրերու մօտ գտնուած միւս հետաքրքրական տապանագրին, որ աննշան, թուի մարմարի կտորի մը վրայ է, կը կրէ ԶԾԴ = 1305 թուականը: Վերի մասին մէջ կան չորս խաչեր, և անոնց շուրջ՝ հինգ սուրբերու անուններ, և ապա ամբողջ արձանագրութիւնը.

ՍՐԲ ԳԻԴՈՐ ՍՐԲ ՎԴ ՍՐԲ ՊՈՂ
ՍՐԲ ԹՈՐՈՍ ՍՐԲ ԿՈՍՄԵՆԵ

Ի ԹՈՒ ՀԱ. ԶԾԴ Ի ՄԱՅԻՍ Է
ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՆՇԱՆ ՍԲ ԽԱԶԻ
ՅԱՆՈՒՆ ՎԱՐԴԱՆ ՔԶԻ ԶԳՆ
ՈՂ ԿՐՕՆԱՒՈՐԻ ՈՐ ՓՈԹԵՑԱԻ
Ի ՔՍ ՅԱՊՐԷԼԻ ԺԱ ՈՐ ԱԻՐՆ Է

... ԾԱՌԶԱՐԴԱՐ ԵՒ ԻՒՐ ԵՂ-
ԲԱՅՐՆ ԳՐԻԳՈՐ ՄԻԱՅՆԱԿ
ԱՑ ՈՐ Է ՄԱՔՐՈՂ ԵՒ ԼՈՒՍԱ
... ՐԱՐ ԳԼԽԱՏՄԱՆ ՍԲ Ա
... ԲԵԼՈՑՆ ՊՈՂՈՍԻ ԿԱՆ
ԿՆԵՑ ԶԱՐ ԽԱԶՍ ԲԱՐԵ-
... ԱԻՍ Ի ԻՐԵԱՆՑ ԵՒ ԱԼ ԵՂԲ
... ՐՅՆ ՈՐԲ ՀԱՆԴԻՊԻՔ ՍԲ ՈՒ
ԽՏԻՍ ՎԵՐՈՑԳՐԵԼՈՑՍ
ԹՈՂՈՒԹԻՒՆ ԽՆԴՐԵՑԷՔ Ի Ք...
ԵՒ ԶԵՂԿԵԼԻ ԿԱԶՄՈՂ Խ...
... ԶԻՍ ԶՓՈԱՆԿ ԳՐԱԿ...
ԾՆՈՂԱԻՔ ԻՄ. ԵՒ ՔՍ ԶԵ
Զ ՈՂՈՐՄԵՍՑԻ ԱՄԷՆ

Թէ իսկապէս հայ վանքի վրայ է խօսքը՝ տարակոյս չկայ: Ոչխոյ Լոստարար, և մանաւանդ ժողովրդական ձեւով Ծառ-զարդարը = Ծաղկազարդ, և անկէ աւելի՝ Ս. Վարդանի անունը:

Կը մնան սակայն երկու անուն որոնք ինդիր կը յարուցանեն. նախ Կոսմէին որ Կոստանդին ըլլալու է, ինչպէս Արմէլլինի ալ կ'ուզէ: Յետոյ Փառնկը հայագէտ որ կազմողն է խաչին: Պալճեան՝ ունիթորական վանք մը կ'ուզէ տեսնել հոն, որ միայն այդ Փառնկին դժուար է հետեցնել:

Յամենայն դէպս 649ին Հոռմի մէջ շատ ծանօթ հայ վանք մը՝ դեռ կ'ապրէր շուրջ 7 դար վերջ, 1305ին, որուն հետքերը կը կորսուին ատկէ վերջ մինչեւ 1417:

Անցնելով Ս. Պետրոսի գերեզմանին քով եղած հայկական հաստատութեանց՝ հետեւեալ պատմական տեղեկութիւնները կը գտնենք:

ԺԳ դարու՝ եկեղեցիներու ցանկ մը կը նշանակէ թէ 1202ին Ս. Պետրոսի քով կար հայկական վանք մը և օթեւան մը՝ զոր Տէ Վաալ Հայոց առաջին schola = հոգեւորներ կը համարի, հիմնուած իննով-կենտրոն Գ Ս. Պապէն, և կը կոչուէր Ս. Գրիգոր Հայոց = Armeniorum: Թուրինցի անանունը սակայն 1345ին զայն

կ'անուանէ «Oratorium S. Jacobi de Harmenis ... habebat ... duodecim fratres ... secundum ritum suum isti Harmeni habent uxores et filios», այսինքն «Մատու Ս. Յակոբայ Հայոց, որ ունէր տասներկու եղբայրներ (անդամ) ... այս հայերը իրենց ծէսին համեմատ կ'են և զաւակ ունին» (տէր-տէրները կ'ակնարկէ): Արմէլլինիի համեմատ այս վանքը զետեղուած էր Spirito Santo (Ս. Հոգի) բլրան կողքին: 1417-1431ին գրուած ցանկի մը մէջ ալ (Signorili) Ս. Մարիամ կը կոչուի «Beatae Mariae de Harmenis ultra pontem», իսկ 1566-72ի ցանկի մը մէջ վերստին Ս. Յակոբ կը կոչուի (առանց հոգեւորան):

Հոտ էր ուրեմն որ 1220ին բնակեցաւ Յովհաննէս է ուխտաւոր մեր հայ կաթողիկոսը: Վերջերս անոր տեղը կը համարին Ս. Պետրոսի քովի կամարակալը՝ ուր էր երբեմն հին «Poenitentiaria» ն, որուն մէկ մասը «Հայոց կամարակալ» կը կոչէր ժողովուրդը: Ասկից կը համարին հնախօսները՝ 1246ին տապանագիրը, ինչ որ հաւանական չնկատեցինք: Հուսկ Մարթինելլի այդ եկեղեցին կը կոչէ S. Maria Virgariorum, San Gregorio degli armeni, San Gregorio Illuminatore:

Յիշեալներէն զատ 1563ին, Պիոս Դ Ս. Պապին կոնդակի մը մէջ կը յիշուի եկեղեցի մը և կից հոգեւորներ մը զոր Արմէլլինի «Ս. Նիկողոս ի բանտի»-ն օժանդակ կը համարի (filiale) և այդ եկեղեցւոյ վաւերագրէ մը՝ 1578ին կոչուած է «ecclesia parochialis S. Laurentii prope pontem S. Maria in regione Ripa», այսինքն Fabricio կամուրջին մօտ, ինչպէս կ'ըսէ Լանծի: Բայց սա երեք տարի վերջ կը քանդուի որովհետեւ հոն կը կազմուէր հրէից Ghetto ն. և հոն եղող հայերը կը փոխադրուին ի Ս. Մարիամ Եգիպտացի:

Հ. ԵՂԻԱ ՓԵՏԻԿԵԱՆ